

СЕМАНТЫКА ШЭРАГА КОЛЕРУ Ў БЕЛАРУСКАЙ ТРАДЫЦЫЙНАЙ КУЛЬТУРЫ

Шэры колер з'яўляецца адным з сімвалічна нагружаных у беларускай традыцыйнай культуры. Роднасныя прыметніку «сівы» словы ў індаеўрапейскіх мовах абазначаюць 'светла-шэры, сівы, шэры, блакітны, зялёны, цёмны, чорны' [5, 148]. Шэрае нярэдка выступае ў адным кантэксте з белым: да прыкладу ў замове «ад уразу» гаворыцца, што *Насвенча Матка* качае па жывату «шары, белы» клубочкі [9, 436]. Пры гэтым важна падкрэсліць, што ў народнай свядомасці беларусаў адрозніваюцца «*серае, мышастае, сівое*» [8, 91], гэтыя колеры могуць утвараць адзіны сінтагматычны рад.

У большасці кантэкстаў шэраму колеру прыпісваецца семантыка пераходнасці, што можа быць абумоўлена рэальнымі назіраннямі. Шэры (сівы) колер валасоў чалавека асэнсоўваецца як пячатка іншасвету, знак змены статусу, што звязана з чаканнем хуткага адыходу старога (сівога) чалавека на той свет, «дахаты» [22]. Згадванне ў песенных і пражаных тэкстах сівых валасоў (барады) чалавека ўказвае на яго старасць (гл. выслоўе: «*Дзіва, што ў дзеда барада сіва*» [3, 49]) ці перажыванне ім вялікага гора, як у галашэнні маці па сыну: «...*Твае таварышы адпомсцілі // І за тваё жыццё маладое, // І за маю галаву сівую*» [15, 354]; «*Сівенькая маманька // Ўстала раненька, // Зязюльку праклінае...*» [14, 251]. Галосычы па памерлым мужы, за якім дрэнна жылося, жанчына выказвае думку, што лепш бы яна да старасці не выходзіла замуж (= насіла сівую дзявочую прычоску): «*Каб я лепей у таткі сядзела, // Сівую касу насіла, // Чым з табой было жыць, // Горкія слёзы ліць*» [15, 308].

У сувязі з семантыкай пераходнасці шэрага колеру цікава, што археолагі і этнолагі называюць шэры колер керамікі колерам «змены часоў», бо разам з чырвоным ён папярэднічае ўзнікненню кожнай новай культуры. Міфалагі сцвярджаюць, што, паводле архаічных уяўленняў, характэрных практычна ўсім традыцыйным культурам, чалавек створаны з элементаў, стэрэатыпным колерам якіх з'яўляецца шэры: гліна, грязь, попел ці прах зямны (згадаем словы Аўраама: «...я прах і попел». Бо: «Стварыў Гасподзь Бог чалавека з праху зямнога» (Быц. 2, 7; 18, 27). Колер жалобнай вопраткі – гэта часта колер неафарбаваных, неадбеленых, г. зн. светла-шэрых тканін. Ва ўзнікшай адносна позна ацэнцы ў катэгорыях дабра і зла шэры колер (пераход ад зямлі да неба, ад неба да зямлі) – гэта ўвогуле сфера зла ў яго паўсядзённым увасабленні. Чорнае – абсалют зла, шэрае, так бы мовіць, – зло паўсядзённае, гэта попел, дым, прах [19, 149].

Падкрэслім, што ў беларускіх народных уяўленнях носбіты-прататыпы прыкметавага канцэпту «шэры» – гэта рэаліі і з'явы, надзеленыя семантыкай зменлівасці, пераходнасці: попел, грязь, туман, хмары, дым, вечар, мох, балота, плесень, пыл; паводле ўстойлівага параўнання, *сівы*

выступае стэрэатыпным колерам яблыні: *сівы як яблына* [3, 382]. У загадках акцэнтуюцца дамінуючы колер – шэры (сівы, сізы) – названых рэалій, да прыкладу: *«Сізы Салівон пайшоў вон. – Дым»* [7, 212]. У песнях з адмоўным паралелізмам супастаўляюцца вобразы туману і шэрага каня: *«Да з-пад гаю, гаю // Не туман выступае, // Серы конь выбягае...»* [4, 229]. Сівы колер могуць набываць прадметы, якія пабылі на морозе, што адлюстравана ў фальклорных творах розных жанраў, да прыкладу ў вясельнай песні: *«На морозе да й на сіверы, о, // Наши очы да посівелі»* [21, 322]. У беларускіх загадках мороз паслядоўна асацыюецца з рэаліямі, ахарактарызаванымі як сівыя: *«Сівае сукно лезе праз вакно», «Адзін (сівы) вол выпіў вады дол»*; сняжынкi ў загадцы метафарычна малююцца праз вобразы сівых галубкоў [7, 42, 44, 96]. Такая даволі ўстойлівая сувязь колеру з пэўнай рэаліяй (тут – шэрага з морозам) сведчыць пра сістэмнасць у азначэнні элементаў традыцыйнай карціны свету.

Увогуле ў архаічных па сваім характары загадках сярод багатага фонду зааморфных кадзіровак артэфактаў і прыродных з’яў вызначаюцца менавіта сівыя жывёлы. Так, сівы жарабец – гэта метафарычны вобраз грому (*«Сівенькі жарабец па ўсяму свету ржэць»* [7, 36]), сівы вол – звана (*«Сівы вол выпіў вады дол і рыкнуў на сем сёл», «Сівыя валы на неба рулы»* [7, 296, 297]). Праз вобраз сівога голуба апісваецца плуг: *«Под мыжою сивэнкі голуб скачэ. – Плуг»* [в. Моладава Іванаўскага раёна]. Сярод жывёл, якія пры зааморфным кадзіраванні прыпадабняюцца да печы («пажыраюць дровы»), вылучаецца сівая кабыла, якая «ўвесь лес пераела». У якасці параўнання адзначым, што ва ўкраінскіх загадках печ часцей асацыюецца з сівым дзедам, да прыкладу: *«Дід старенький, весь сивенький, літо прыйде – не бачать його, а зима настане – всяк до нього липне»*. Пры гэтым нязменным застаецца атрыбут «сівы». «Праз вобраз сівога каня альбо, радзей, вала, – як слухна адзначае Т. Валодзіна, – у парэміялагічнай спадчыне закадзіраваны архаічны міфалагічны тэкст, які, акрамя іншага, пазначае і ступені рэдукцыі міфа». І далей: «Відавочна, што вобраз сівога каня шыфруе сабой нябесныя целы і атмасферныя з’явы і тым праецыруе свет нябесны, вышэйшы на гарызанталь гаспадарчай будзёнасці. Верагодна, падобная трансляцыя верху, боскага і сакральнага, і надае голасу сівога каня статус рэплік неба, гл.: *Сивка-бурка, вещь каурка*. Паказальны ў даным кантэксце запіс з Тураўшчыны: *«А тое, шо ў поўдзень пужае. Вускачыло, така пара коней сівых, хороших, погуляло, да под облакі»*, дзе сівым коням адназначна адводзіцца роля пасрэднікаў між зямлёю і “над аблокамі”» [2, 79–80]. Вядомы аповеды пра шэрых і белых прывідаў-коней, якія прадказваюць (ці прыносяць) бяду. Так, жанчына ўспамінае, як яе сын быў збіты ў бойцы перад клубам, да таго ж за ўдзел у бойцы яго забралі ў турму. У тую трагічную ноч жанчына дзяжурыла ў бальніцы і раптоўна ёй захацелася схадзіць дахаты: *«Ну вышла я з бальніцы, бачу, не, сначала чую вецер сильные, и бачу коні белые, з тумана зробленные ці з дыму, ка мне надвігаюцца. А коні метраў чатыры! Ближэ-ближэ, глежу – серые, я да дверэй прыжалася і стаю. Прашлі па дарогі міма. У мене аж*

мурашкі пабеглі па кожны. Я і не пашла дадому... А ўтром узнала, што с Толіком случылося. Бяда, бяда, бяда...» [в. Скрыгалаў Мазырскага раёна].

Пра сувязь сівога каня (вала, быка) з элементамі верхняга яруса светабудовы, метэаралагічнымі з’явамі, прыроднымі стыхіямі сведчаць таксама загадкі накшталт *«На паляне сіняй пасецца конь сівы. – Месяц», «Сівая кабыла на свеце хадзіла, да нас прыйшла, на руках пайшла. – Хмара і дождж», «Адзін (сівы) вол выпіў вады дол. – Мароз»* [7, 25, 39, 42, 53].

З сівым канём, радзей з іншымі свойскімі жывёламі, такім чынам, звязана ўяўленне пра тыя з’явы прыроды, якія вызначаюцца дынамізмам, схільнасцю да хуткіх метамарфоз (ператварэнне вады ў пару і наадварот, ператварэнне цякучага рэчыва ў цвёрдыя крысталы). Праз вобразы сівых каня, быка асэнсоўваецца змена аднаго часавага прамежку іншым: *«Ні стуку, ні груку на двары, сівы конь на зары. – Світанне», «Сівы бык у вакенца шмык. – Світанне»* [7, 53]. Вобраз каня пэўнай масці выкарыстоўваецца для мадэліравання змен не толькі ў межах сутак, але і пор года. У сувязі са сказаным характэрныя ўяўленні беларусаў і іншых славян пра персаніфікаваныя святы, у прыватнасці Каляду, Юр’я, якія ездзяць на сівых (ці белых) конях. Гэтыя ўяўленні адлюстраваны не толькі ў міфалагічных наратывах, але і ў замовах (*«...Бо будзе ехаць святы Юрэй // На сівом кані // З залатою шабляю...»* [20, 670]), каляндарна-абрадавых песнях (*«Прыехала Каляда на сівым коніку, // Паставіла коніка ў адрынцы, // Сама села на куце ў пярынцы, // Паставіла дудачкі на стаўпе: // Грайце, дудачкі, голасна, // Скачыце, дзевачкі, хораша»* [г. Хойнікі Гомельскай вобласці]; *«Дзевочкі-малодкі, выходзіце з дому, // Да, гэі, бо вжэ Юрый на сівом коню, // Да, гэі, бо вжэ Юрый на сівом коню // Едзе вэн горою, да й з Богам гаворыт: // Да, гэі, пошлі, Божэ, росы на людскія просы...»* [в. Вялікая Гаць Івацэвіцкага раёна]). Выбар масці коней, на якіх рухаюцца поры года, як заўважыла А. Беразовіч, матываваны дамінантным колерам у прыродзе ў адпаведны сезон; гнядая (чырвона-карычневая) кабыла восені, верагодна, адлюстроўвае зрокавыя ўражанні ад барвовай лістоты дрэў і апусцелых палёў; сівы (белы) конь асацыюецца з колерам снегу; аб плямістай (рабой) масці кабылы зімы У. Даль піша: «гразь і снег» [1, 308]. «Образ коня – средство постижения абстрактного представления о движении времени через конкретную пространственную символику, это воплощение идеи динамики, перемены, метаморфозы, будь то чередование светлого и темного времени суток, смена времен года или изменения в погоде» [1, 308]. Разам з тым прыметнік «шэры» ў адносінах да вобраза каня можа функцыянаваць як пастаянны эпітэт і не выяўляць сімвалічнага значэння, як у загадцы: *«Прыехаў пане на сівым кане, // Дала, паддала і ножку падняла, // Сварбіць, баліць, яшчэ хочацца? – Крапіва пячэцца»* [в. Яглевічы Івацэвіцкага раёна]. У народных тлумачэннях сноў шэрыя жывёлы маглі асацыявацца з прыроднымі з’явамі і надзяляцца станоўчай семантыкай. Так, лічылася, што калі прысніцца белы конь – хораша/снег; чорны – падман/дождж; сівы – добра [10, 425].

Магчыма з тым, што шэрае ўраўнаважвае крайнія полюсы колеравых апазіцый (у прыватнасці белы/чорны), звязана традыцыя маркіраваць гэтым

колерам разнастайныя рэаліі, якія семантызуюцца ў народнай свядомасці як медыятары. Шэрым (сівым, сізым) колерам характарызуецца шэраг міфалагізаваных жывёл, якія надзяляюцца медыятыўнай функцыяй: конь, кабыла, вол, воўк, мыш, качка, голуб, гусь, зязюля, заяц, кот («Шэры заінька пад сасонкаю вочкі трэ...» [20, 170]; «Сівы як голуб», «Сівы як зайчык», «Сівыя як галубы», «Каб жылі, як галубы сівыя» [3, 382, 184]; «Коток білы, // Коток сывы, // Ходы до нас ночоваты, // Ходы до нас ночоваты, // Дытыночку колыхаты. // У нас хатка тэплэнька, // Наша дытына малэнька» [в. Моталь Іванаўскага раёна]). Паводле архаічнай калядкі, запісанай у XIX ст. пад Брэстам, сівыя галубы – удзельнікі касмаганічнага акта, надзеленыя выразнай медыятыўнай функцыяй: «...Коло ковнірця – ясні зорки, // На пазушках – ясны місяц, // А у полах – сиви голуби. // Сиви голуби гукнули у борі, // Ясны місяц зийшов угорі, // Ясні зорки полинули под небеса» [17, 105]. Ролью сувязнога выконвае сівы голуб і ў пазнейшых, у прыватнасці радзінных, песнях: «Баліць жа мне галовачка, // Ды нет чым завязаці. // А далёка мая мамка, // Нет кім наказаці. // А звязыце галовачку // Шоўкавым платочкам, // Накажыце маёй мамы // Сівым галубочкам. // Ляцеў, ляцеў сівы голуб // Ды сеў ваду піці...» [18, 521–522]. У радзінных песнях з сівым галубком параўноўваецца госць – брат сястры-гаротніцы: «Сядзіць братка // За столікам, // Як сівы галубочэк» [18, 444], у прыпеўках – свякроўка: «Ой, свякроўка моя, // Голубочка сыва! // Возьмы мэнэ за нэвістку, // Люблю твойго сына» [в. Моталь Іванаўскага раёна].

У шматлікіх песнях зязюля называецца шэрай ці сівой: «Ой, полынь, полынь, зозуленька, // Ой, полынь, полынь, сівенькая, // Тымі горонькамі высокімэ, // Тымі долонькамі высокімэ. // Завызэ нівесту до батэнькі, // Хай батынько надыецца гасцей, // Господа Бога з высокосты, // Своего дытятка з вынчанічка. // – Ой, дэ ж тэ было, мое дытонько, // Ой, дэ ж тэ было, мое рыдныньке? // – Була я, татку, у Божым доме, // У Божым доме. // Прычыста, Прычыста маты вынкі віла, // Усім дывунькам у ручкі дала, // А мны, мулудэнькуй, прышыла, // А мэнэ до Васілька прыхілыла» [в. Вайская Камянецкага раёна]. Паводле балад з матывам метамарфозы, маладзіца, засумаваўшы па сваіх блізкіх, скідваецца шэрай зязюляй: «Жыла я год, жыла я два, // Гора ны знала, // А на трэцій у сыву зозулю // Прывратылась // І до роду злытіла...» [в. Амелянец Камянецкага раёна]. У галашэннях адзінокая жонка памерлага параўноўвае сябе з шэрай зязюляй («Як зірну я на чужых мужчынак, // А я адна, як шэрая зязюля...» [15, 296]). Звяртаючыся да памерлага, яго пяшчотна называюць сівым (сізым, шэрым) галубком (галубачкай), сокалам, салаўём: «...А сягоння ляжыш, сівы галубочак, // І не даеш савета...» [15, 216]; «Бабачка родная, // Галубачка сівая!» [15, 410]; «Салавеінька шэранькі!» [15, 341].

У песнях, казках, гульнях шэрым колерам характарызуюцца гусі, якія звычайна рухаюцца паміж сваім і чужым светамі («Ай, вы гусі, гусі шэрыя, // Ці не з мае вы стараны? // Калі з мае вы стараны, // То ляціце ў маю старану, // Накажыце майму татачку, // Ці я тута запрададзена, // Ці я замуж аддадзена...» [4, 318]; «Кума з Украіны, // А кум з Беларусі. // Зблізіліся,

з'ехаліся, // Як шэрыя гусі» [в. Рубель Столінскага раёна]. Паводле песні, у шэрых гусей маці можа даведацца пра даччыно жыццё на чужыне: «А маці ў дочкі, а маці ў дочкі // Да пра жызню пытае. // Да пытай, маці, да пытай, маці, // Да ў серай гусяці. // А серы гусі, а серы гусі // Да на моры начуюць, // Ды яны ж маё ўсё // Горачка чуюць» [18, 158]. У песенных канструкцыях паралелізму вобраз шэрых гусей можа фармалізавацца: «— Гыля-гыля, мае гусачкі, // Гыля-гыля, мае шэрыя, // Ці вы яшчэ не наплаваліся? // Я ўжо, молада, наплакалася, // Што мой мілы горкі п'яніца...» [18, 510].

У чарадзеяў казках функцыю медыятара, які пераносіць героя з аднаго свету ў другі, выконвае шэры воўк. Дарэчы, у гурце калядоўшчыкаў увесць карнавальны касцюм ваўка ствараўся з дапамогай адзення ці аўчыны менавіта шэрага колеру [21, 49]. У замове з матывам «трох цароў», на якіх заснавана адзінства і ўпарадкаванасць светабудовы, шэры воўк асацыюецца з нізам светабудовы, лакалізуецца за морам, утварае комплекс з балотам (хаосам): «...первы цар – месіц на небі... утарой цар – рак у моры... трэці цар – серы воўк у балотці» (у варыянце – шэры воўк за морам) [8, 81]. Паводле замоў ад драпежнікаў, сакральны памочнік замыкае ім «шэрую шэрсць» [8, 73]; свойская жывёла магічна абараняецца ад «серага ваўка і чорнага мядзведзя», «шэрага звера» [8, 78]. Са смерцю, маргінальнай прасторай шэры воўк звязваецца ў баладах, восеньскіх песнях тыпу «...Ой вы, серыя воўкі, раздрыгайце ж вы мяне // А па чыстаму полю, па шырокай даліне!» [16, 478]. Выразнай медыятыўнай функцыяй вылучаецца шэры воўк у варыянтах вядомай калыханкі: «Баю, баю, баю, // Не лажыся на краю, // Прыдзе серанькі вавчок, // Схваціць цябе за бачок...» [в. Гічыцы Івацэвіцкага раёна]; «Баю, баюнькі, баю, // Не лажыся на краю. // Не лажыся на краёк, // Прыйдэ сірынькі воўчок, // Прыйдэ сірынькі воўчок, // Тэбя схватывіць за бочок» [в. Рухча Столінскага раёна]. Вобраз шэрага воўка шырока прадстаўлены і ва ўласна дзіцячым фальклоры, як у лічыльцы: «Раз, два, тры, чатыры, пяць, // Выйшаў зайчык пагуляць, // А за зайцам шэры воўк, // Воўк у зайцах знае толк» [г. Іванава Брэсцкай вобласці]. Воўк нязменна атрыбуецца шэрым колерам і ў шматлікіх іншых кантэкстах. Больш за тое, шэры колер поўсці воўка, паводле народных уяўленняў, пры пэўных абставінах мог перадацца чалавеку. Так, цяжарнай нельга ні за што на целе хапацца, калі ўбачыць воўка, інакш у дзіцяці на тым месцы вырастуць сівыя валасы. Апавядаюць, што «быў адзін такі выпадак у Волме, і тады ў дзіцяці на тым месцы раслі сівыя валасы і быў плям» [18, 177].

Вобразы шэрых (сівых) жывёл могуць актуалізавацца як у гумарыстычна-сатырычных кантэкстах, так і песнях з тужлівым настроем. Так, у гумарыстычных песнях-небыліцах абыгрываецца вобраз сівой свінні, якая на дубе гняздо звіла. У восеньскіх песнях з сумным настроем паэтызуецца вобраз «сівенькага» лося. Негатыўна ацэньваецца вобраз сівой кабылы ў баладах пра новую жонку героя, якая бачыць у садзе магілу першай яго жонкі і загадвае вывезці труну на сівой кабыле «з садочка ў даліну».

У беларускай традыцыйнай культуры жывёлы, характэрным колерам якіх з'яўляецца шэры (сівы), маглі выконваць рытуальна-магічную функцыю, што знайшло праламленне ў фальклорных творах. Так, апавядаюць пра пошасць у вёсцы Баб'я Гара: калі даходзіла чутка да вёскі, што недзе непадалёк з'явілася хвароба, мужчыны запрагалі ў ярмо сівога вала і абворвалі сахою навокал вёску, каб пошасць не перайшла праз баразну [12, 204]. Маска каляднай казы і яе вобраз у абрадавых песнях маркіраваныя шэрым колерам («Го-го-го, каза, // Го-го-го, шэрая...» [20, 25]). У вясельных песнях нярэдка прадстаўлены вобраз сівога каня, які вязе маладых да шлюбу: «Ой, конь, конь все сивы, // Ці чуэтэ вы сілу? // Ці завызэтэ вы княгіню // Под тую горонку крутую, // Под тую царкоўку святую? // А ў той царкоўке святы Спас. // – Вэйдэ, вэйдэ, бацюшка, // Проціў нас, // Звынчай нам дзіцяток, // Бо ўжэ час» [в. Вайская Камянецкага раёна]; «Як заржалі сивы коні, // Як заржалі сивы коні. // Ой, сивы коні, ой, у полі. // Як зачула дзеўка Валечка ў каморы: // – Уставай, уставай, мамка, раненька, // Палівай рутумату часценька. // Ад'езджаю, мамка, ад цябе...» [14, 164].

У падобных кантэкстах конь можа малявацца адначасова як «сивы, вараны», што падкрэслівае яго пазітыўную ацэнку: «Пушов Іванко до стойніку // Конька выводыты. // Его конечок, сивы, вороны, // Нэ хочэ выходыты. // – Ой, ты, коню мій сивы, вороны, // Одчыны бо мні волю. // Як заідэи ты до тэстя во двір, // Той заржэ пудо мною. // Копытамы бый, вушкамы стрыж, // Укынься в сваволю, // Той тобі дадуть, мій сивы коню, // Білуго овса істэ. // А мэні скажуть, мулудэйкому, // В тэстя за столом сістэ, // Той тобі дадуть, мій сивы коню, // Крынічнэі вудэ пытэ, // А мэні скажуть, мулудэйкому, // З тэстэйком гувурйтэ» [в. Дзівін Кобрынскага раёна]. У велічальных калядках, якія спяваліся гаспадару, герой ідэалізуецца праз абмалёўку карціны аб'езду-вымярэння поля на «сівым варанцы»: «Вэдэм Коляду да за бороду, // Святый вэчор! // Дай за бороду і до хазяіна. // Святый вэчор! // До хазяіна, до богатога, // Святый вэчор! // А вун жэ сыдыть у конэць стола, // Святый вэчор! // У конэць стола пышэ, чытае, // Святый вэчор! // Сваіх служычок дай рассылае, // Святый вэчор! // – Ой вы, служэчкі моі верныя, // Святый вэчор! // Оседлайтэ мні сівога воронца, // Святый вэчор! // Сівэм воронцэм дай пройдуса, // Святый вэчор! // Дай пройдуса, поле змераю, // Святый вэчор!» [в. Дабраслаўка Пінскага раёна]. У радзінна-хрэсьбінных песнях пазітыўным значэннем надзелены вобразы сівых коней і сівых валоў, якія з'яўляюцца знакам дабрабыту, заможнасці, высокага статусу гаспадара: «Як я сивы волы маў, // Па ўсім сяле кумаваў, // Сивы волы пазбуў, // То й кум мяне пазабуў...» [18, 58]. Удзельнікаў радзіннага абраду, паводле песень, возяць на сівых конях [18, 297]. У песенных формулах, блізкіх да замоўных, Бог і сивы конь выконваюць ахоўную функцыю ў адносінах да хлопца-ваяра; пры гэтым рэалізуецца апазіцыя «верх/ніз»: «Не бядуі, мая мамачка, // Я не адзін тут ваюю: // Сивы конь пада мною, // Гасподзь бог нада мною...» [4, 256].

Разам з тым звяртае на сябе ўвагу дастаткова вялікая колькасць выпадкаў, у якіх шэры колер мае такую ж негатыўную ацэнку, як і чорны.

Так, сівыя жывёлы нярэдка надзяляліся адмоўным значэннем, адносіліся да класа небяспечных істот, што, верагодна, абумоўлена іх сувяззю з тым светам. Да прыкладу, забараняецца рабіць труну ў той хаце, дзе ёсць сівая карова [6, 270]. Канцэптуальна-эмацыянальны змест шэрага ўстойлівых выразаў, аб'яднаных вакол вобраза кабылы, як адзначае Т. Валодзіна, шырыцца ад міфалагічных, прататыпічных поглядаў на сівую кабылу да побытавых, экспрэсіўна зніжаных асацыяцый. «Фразеалагічная адзінка *трызненне сівой кабылы* 'абы-што' адбівае ўяўленні пра сівую кабылу як неразумную істоту, як прыналежнасць чарадзеяў, бо менавіта праз яе перадаваліся чарадзейскія здольнасці» [2, 79]. Шэры колер прадстаўлены і ў іншых выразях, якія негатыўна характарызуюць чалавека, да прыкладу *серэ белэ* – 'усё роўна'. Адмоўную канатацыю маюць вобразы сівых коней і ў беларускіх выслоўях тыпу «*Каму? – Нікаму, а сіваму каню*»; «*Каму, каму, а сіваму каню дастанецца болей усіх*» [3, 63], а таксама польскіх: «*Kto nie miał konia siwego, ten nie miał dobrego*», дзе словазлучэнне *сівы конь* абазначае гора, цяжкасці, параўнаем беларускае *сівая жызня* 'гора'; негатыў семантыкі сівой кабылы прысутнічае і ў прыказцы «*Не ў тым бяда, што кабыла сіва, а ў тым, што ў рабоце сілы падкасіліся*» [2, 79]. Паводле чумацкіх песень, сівыя валы – гэта ўся маёмасць няшчаснага чумака, які просіць: «*Таварышу мой, пажалей мяне, // Прадай мае сівы валы, пахавай мяне*» [в. Здзітава Бярозаўскага раёна].

Характарыстыка каня (кабылы) як «сівага» выступае своеасаблівым колеравым клішэ, якое з'яўляецца важным звяном у сімвалічным ланцугу замоў. Адмоўную афарбоўку вобраз сівой кабылы мае ў замовах з матывам «на кабыле рухаюцца немачы, кабыла падае – немач прападае»: «*Ехала ікаўка на сівой кабыле, // Кабыла пала – ікаўка прапала*» [9, 439]. Многія іншыя дэмані хвароб, паводле замоў, ездзяць на сівой кабыле, да прыкладу: «*Ехаў звiх на сівой кабылі на крутую гару...*» [8, 169]; «*Ехаў пэрапалох на сівым кане чэрэз мост...*» [9, 255]. Паводле іншых замоў, на сівых (*серых*) конях рухаюцца сакральныя памочнікі, боскія персанажы: «*Ехалі багі праз тры мурагі на сівым кані...*» [9, 23]; «*Ехаў Ісус Хрыстос на сівым кані з трыма сынамі, з трыма тапарамі...*»; «*Святы храбры Ягорай, бяры сваю залатую трубу, брытай свайго серага каня...*»; «*Будзя архірэй на сівым кані выязджаць і гострым мечам ссякаць (вужа)*»; «*Ехала маць Прачыстая на серым кані цераз калінавы мост...*» [8, 165, 74, 160]. Прычым язда на сівым кані можа выяўляцца небяспечнай для персанажа, нават для такога магутнага, як Божачка: «*У чыстым полечку ехаў Божачка на сівенькім конічку. Конь спатыкнуўся – звiх звiхнуўся*» [8, 171]; «*Ехаў Божачка па лясочку на сівым канёчку ў залатым вазочку. Вазочак перавярнуўся...*» [9, 23]. Сярод замоўных персанажаў-памочнікаў вылучаюцца такія тагасветныя істоты, маркіраваныя шэрым колерам, як харты (псы), воран, сівабароды дзед. Шэрым колерам пазначаюцца таксама гадзюкі, кабыла з вялікай галавой і шырокімі ноздрамі, якая «*сарпала і на ўвесь свет пералогі давала*» і да сябе іх «*прынімала*» [8, 127, 102]. Шэрыя і сівыя псы, як сцвярджаецца ў залове, павінны «*ўгрызаваць*» хваробы са свойскіх жывёл такой самай масці:

«...высылайця сваіх псоў ік этаму каню ўгрызаваць усё непадобнае: рыжы – рыжае... а серы – серае, а сівы – сівое» [8, 91].

Прыродна-ландшафтныя аб'екты шэрага колеру семантызуюцца ў замовах як далучаныя да таго свету. Шэрая калода, шэрае і белае каменне ці карэнне, што змываюцца «вадзіцай-царыцай, усяму свету памаши́цай» [99, 34, 258], знаходзяцца ў парадэгме рэалій, якімі маркіруюцца тыпова хтанічная прастора: «Водица-царица, божья помощница! Ты омываешь крутые берега, серые камни, белые корни, так омой ангела небесного Веронику и всю худобу, все болезни прекрати. И явишься в дом свой, будешь ночи спать, дни гулять, никакой болезни не видать от ныне и до века. Аминь» [в. Вялікая Турна Камянецкага раёна]. Шэры камень можа ўтвараць сімвалічны комплекс з гнілой калодай і суадносіцца з першастыхіяй вады: «Ёсць у моры серы камень і гнілая калода. Хто гэты камень глытне – той маю скаціну вазьме» [8, 70]. На шэрыя расліны з чалавечага свету высылаюцца немачы. Так, у замове ад «зубнога болю» дэманізаваную хваробу – чарвяка – адпраўляюць да «серай рабіны», якая стаіць у чыстым полі [9, 386]. На шэрыя бары з «часцівага дому» высылаюцца «ведзьмы-калмыкі і калдуны-чараўнікі» [8, 42]. Паводле іншых замоў, шэрыя бары разам з цёмнымі лясамі ўтвараюць антысвет, дзе маюцца ўсе выгоды для хвароб: «...там у шэрых барох, у цёмных лясах ёсць прыгожая сенажаць, сярод той распрыгожай сенажаці стаіць куст ракітавы, пад кустом ракітавым сядзіць паненка – пірагі пякець і вас да сябе ў госьці клічыць...» [8, 258]. Шэрыя бары ў галашэннях, каляндарна-абрадавых і сямейна-абрадавых песнях выконваюць размежавальную функцыю («Кармі́ца мая, // Красная сонца! // Закаці́лась жа ты // За цёмныя лясочки, // За шэрыя барочки» [15, 254]). Паводле жніўных песень, «жаркае сонейка» заходзіць за шэры бор [4, 139]. У галашэнні па сыну сівой называецца рака, у якой патануў хлопец, – і гэта падкрэслівае негатыўную ацэнку названага прыродна-ландшафтнага аб'екта: «...Пайду ж адна ў Нёман – // Можна, і мяне забярэ, // Калі праглынуў ён, сівы, // Дзіцятка маё» [15, 342].

У кантэксце выкарыстання шэрага колеру для пазначэння аб'ектаў, далучаных да таго свету, невыпадковым выглядае функцыянаванне шэрага колеру як маркёра дэманічных істот. Так, вадзянік можа апісвацца як шэры (сівы) [11, 168]. На Гомельшчыне верылі, што лазнік мае сіваю бараду, а дамавы з'яўляецца ў выглядзе шэрага ката [13, 14]. Жыхарка в. Вавулічы Драгічынскага раёна апавядае пра сывэнькаго дамавіка: «Ну, кажуць, што у кожнай хаты ё домовый, который обыргает её от нычогого, от зла. Усі говорят, что это старэнькій, малэнькій, сывэнькій дідошок». Дамавіка ўяўлялі з «сыдою бороною» [в. Хомск Драгічынскага раёна]. У замовах сівым малюецца чорт: «...там жа стаіць дубовы пень, у том пні сядзіць сівы чорт» [8, 102] (згадаем таксама фразему *шэры чорт* 'чалавек ніжэйшага саслоўя, плебей').

Паводле замоў, шэрыя вочы могуць сурочыць. У замове «ад уроку» ў адным радзе згадваюцца небяспечныя чорныя і шэрыя вочы [8, 259]. Негатыўную канатацыю вобраз шэрых вачэй мае і ў іншых замовах, да

прикладу ў замове «ад грыжы»: *«Вочы серыя, завідушчыя, заграбушчыя, выгаварываю, вымаўляю, на мхі, на балота іссылаю...»* [9, 411]. Між тым у пазнейшых паводле паходжання жанрах, у прыватнасці прыпеўках, шэрыя вочы – гэта прыгожыя, вабныя вочы (*«Плясать пойду, // Головой трягну – // Своими серыми глазами // Завлекать начну»* [в. Рубель Столінскага раёна]) або вочы, з якіх смяюцца: *«Не задавайся мой мілёнок – // Не большая красота, // Вочы серыя, большыя, // Як у нашего кота»* [в. Снітава Іванаўскага раёна].

У шэрагу песенных тэкстаў, якія прадстаўлены ў сучасным фальклорным рэпертуары (запісы пачатку ХХІ ст.), семантыка шэрага колеру застаецца традыцыйнай. Гэтым колерам пазначаюцца зязюля і голуб, якія павінны звязаць маладую замужніцу са сваім родам (*«Ой, полынь, полынь, зозуленька, // Ой, полынь, полынь, сівенькая, // Тымі горонькамі высокімэ, // Тымі долонькамі высокімэ...»* [в. Вайская Камянецкага раёна]). Паводле адной з песень, маладзіца, якой *«цяжко жыты на чужыны дай бэз свёго роду»*, не мае магчымасці паскардзіцца на цяжкае жыццё сваім бацькам і перасылае вестачку сваёй радзіне праз сізага галубочка, але *«сізэнькі голубочок правдонькы ж ны скажэ»* [в. Рухча Столінскага раёна].

Прыпеўкі могуць захоўваць медыятыўную семантыку вобраза шэрай зязюлі: *«Не кукуй, кукушка сера, // Не на ту бярозку села, // Перасядзь на ёлачку, // Снесі прывет мілёначку»* [в. Рухча Столінскага раёна]. У песнях на любоўна-шлюбную тэматыку шэрая цяцера і чорны воран сімвалічна асацыююцца з хлопцам і дзяўчынай [20, 83]. Тое ж значэнне маюць вобразы шэрай вутачкі і селязня: *«Селязень плыве, селязень плыве // З шэрай вуціцай. // Шэра вуціца – красна Манечка, // Селязенічка – млад Валодзечка»* [18, 329]. Паралель хлопцу ў вясельных песнях складае сівы арол: *«...Як наляцев сівый орлічок, // І ўзяў себе, // Узяў себе лебедушку молоду...»* [в. Лышчыцы Брэсцкага раёна].

У песнях пра каханне сівы конь з'яўляецца атрыбутам хлопца, на ім закаханы прыязджае да сваёй дзяўчыны. Паводле вясновай песні, казак зазываў дзяўчыну, як *«сывым коным іхаў, ды сывым коным іхаў»* [в. Мікіцк Драгічынскага раёна]. У іншай песні спяваецца, як дзяўчына выглядае, *«чый ны ідэ Ванечка на сывому коні»* [в. Рухча Столінскага раёна]. На сівым кані казак ад'язджае ад дзяўчыны: *«Ой, у полы... // Кучаравы дуб стояў, // Под тым дубом зылэнэнькім // Козак діўку ўговорляў. // Ўговорляў він, ўговорляў він, // Сіў на сывого коня // І по прэжнюй по любовы // Ручку правую пожаў. // – Ой, нашо мні твоя ручка, // Ой, нашо мні твуй совет, // Бо я сама добрэ знаю, // Шчо ў любовы праўды нет»* [в. Рухча Столінскага раёна]. У лірычных песнях адносна позніх паводле паходжання вобраз сівога каня можа фармалізавацца: *«Шчо то за конь стоіть, головка сывая? // Сподобаласа мні, сподобаласа мні // Дівчына гарная...»* [в. Відзібор Столінскага раёна]; *«Сівы конік ваду піе, // Ён дарожку чуе, // А Бог знае, Бог ведае, // Дзе сыноч начуе...»* [18, 457].

У прыпеўках вобраз сівога каня (кабылы) зніжаецца, абыгрываецца ў гумарыстычным ключы: *«Прыкацілі ка мне сваты // На сівой кабыле, //*

Завярнуліся назад – // Жаніха забылі» [г. Хойнікі Гомельскай вобласці]; *«Прыкацілі ка мне сваты // На седой кабыле, // Ды й вярнуліся наза – // Жаніха забылі»* [в. Карлавічы Драгічынскага раёна]. Увогуле вобраз сівой кабылы ў параўнанні з вобразам сівога каня значна часцей выяўляецца ў зніжаным плане. Гумарыстычную афарбоўку набывае ў прыпеўках і вобраз сівой кошкі: *«Запражу я сыву кошку // Пры буку зэлэны пас, // Завэзу я сваіх хлопцоў // На болото на попас»* [в. Нячатава Столінскага раёна].

Шэрым колерам у песнях пазначаюцца разнастайныя прадметы, элементы касцюма, якія могуць мець як пазітыўнае значэнне (*«У-ха-ха, у-ха-ха, // Чым я дзівічына плоха! // На мне юбка сівая, // Я сама красівая»* [в. Шарашова Пружанскага раёна]), так і негатыўную афарбоўку. Да прыкладу, у баладзе пра тое, як казакі зводзяць маладую жанчыну, «сывы камень» выступае сродкам для распальвання вогнішча, на якім караецца (дакладней, ачышчаецца) гераіня: *«...Галя согласылась, на воз почиылась. // Дай повэзлі Галю тёмнымі лесамы, // Привязали Галю до сосны косамы, // Высыкли огня сывого камэня, // Подпалыли сосну з вэрху до корэня...»* [в. Нячатава Столінскага раёна]. Паводле песні, салдат памірае пад шэрым шынялём: *«Над озером чаечка вьётсья, // Бедняжечке негде присесть. // Лети ты в Сибирь – край далёки, // Неси ты печальную весть. // Ой там у лесу под кусточком // Боец молодой помирал, // Накрывишись серой шинелькой // Тихонько родных вспоминал. // – Прощайте, папаша, мамаша, // Прощай, дорогая моя, // Быть может, я уже не вернусь, // Быть может, зароят меня...»* [в. Пескі Бярозаўскага раёна].

Можна заключыць, што *шэры* (*сівы, сізы*) у беларускай традыцыйнай культуры з'яўляецца семантычна значным і сімвалічна нагружаным элементам колеравага кода. Гэты колер у бальшыні выпадкаў служыць індывідуальным адмоўных або нейтральных з'яў, выяўляе маргінальны статус пазначанага ім аб'екта, далучанасць істоты да замагільнага свету, прэзентуе канцэпт чужога, ідэю пераходу (з адной сферы светабудовы ў другую, у новую форму існавання, з аднаго стану ў іншы), атрыбутуе розныя рэаліі, надзеленыя семантыкай зменлівасці, маркіруе дэманічных істот і сакралізаваных жывёл-медыятараў са здатнасцю пранікаць у іншы свет. Гэты колер прадстаўлены ў магічных рытуалах, якія звязаны з заканчэннем ці перарываннем пэўнага этапу існавання, са спыненнем актыўнага ўмяшальніцтва ў жыццё чалавека знешніх дэструктыўных сіл. Сімвалічная функцыя шэрага колеру як пасрэдніка матываваная тым, што ў ім злучаюцца два процілеглыя прынцыпы: прынцып белага і прынцып чорнага. Магчыма, таму шэры абазначае няяснасць, нявызначанасць, туманнасць, змешанасць, між тым у гэтай невычэрпнай змешанасці (як у гліне) прыхаваныя розныя рэчы і формы. Магчыма таму шэрыя жывёлы-медыятары надзяляюцца высокай дзейнасцю.

ЛІТАРАТУРА

1. Березович, Е. Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте / Е. Л. Березович. Екатеринбург, 2000.

2. *Валодзіна, Т.* Жывёльны свет і ўстойлівыя выразы / Т. Валодзіна // Беларускі фальклор. Жанры, віды, паэтыка : у 6 кн. Кн. 6 : Малыя жанры. Дзіцячы фальклор. Мінск, 2004.
3. *Выслоўі* / склад. М. Я. Грынблат. Мінск, 1979.
4. *Жніўныя песні* / уклад. А. С. Ліса, В. І. Ялатава. Мінск, 1974.
5. *Журавлев, А. Ф.* Язык и миф. Лингвистический комментарий к труду А. Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу» / А. Ф. Журавлев. М., 2005.
6. *Жыцця адвечны лад* : Беларускія народныя прыкметы і павер'і : у 3 кн. / уклад. У. Васілевіча. Мінск, 1996–1999. – Кн. 2. – 1998.
7. *Загадкі* / склад. М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. Мінск, 2004.
8. *Замовы* / уклад. Г. А. Барташэвіч. Мінск, 2000.
9. *Замовы* / уклад. У. А. Васілевіч, Л. М. Салавей. Мінск, 2009.
10. *Зямная дарога ў вырай*: Беларускія народныя прыкметы і павер'і : у 3 кн. / уклад. У. Васілевіча. Мінск, 1996–1999. – Кн. 3. – 1999.
11. *Левкиевская, Е. Е.* Полесский водяной на общеславянском фоне / Е. Е. Левкиевская, В. В. Усачева // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья : сб. науч. ст. ; редкол.: Н. И. Толстой (отв. ред.). М., 1995.
12. *Легенды і паданні* / склад. М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. Мінск, 2005.
13. *Народная міфалогія Гомельшчыны: фальклорна-этнаграфічны зборнік* / уклад. І. Ф. Штэйнер, В. С. Новак. Мінск, 2003.
14. *Палескае вяселле* / уклад. і рэд. В. А. Захаравай. Мінск, 1984.
15. *Пахаванні. Памінкі. Галашэнні* / уклад. У. А. Васілевіча, Т. Б. Варфаламеевай. Мінск, 1986.
16. *Паэзія беларускага земляробчага календара* / уклад. А. С. Ліса, падр. народ. календара У. А. Васілевіча. Мінск, 1992.
17. *Поліська дома. Фольклорно-діалектологічний збірник* / упорядк. В. Давидюка і Г. Аркушина. – Вип. І. – Луцьк, 1991.
18. *Радзіны. Абрад. Песні* / уклад. Г. А. Пятроўскай, апіс. абрадаў Т. І. Кухаронак. Мінск, 1998.
19. *Серов, Н. В.* Цвет культуры: психология, культурология, физиология. / Н. В. Серов. Санкт-Петербург, 2004.
20. *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. – Т. 1: Магілёўскае Падняпроўе* / Т. Б. Варфаламеева, В. І. Басько, М. А. Козенка [і інш.]. Мінск, 2001.
21. *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. – Т. 4. Брэсцкае Палессе: У 2 кн. – Кн. 1* / А. М. Боганева [і інш.]. Мінск, 2008.
22. *Фальклорна-этнаграфічны архіў вучэбнай фальклорна-краязнаўчай лабараторыі УА «БрДУ імя А. С. Пушкіна».*